



Рухсора ТУЛАБАЕВА,

*Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчиси,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

ТошДЎТАУ профессори, ф.ф.д. Б.Каримов тақризи асосида

INTERPRETATION OF TIME AND CHILD IMAGE IN TOHIR MALIK'S "ALVIDO BOLALIK"

Abstract

The paper analyzes the work of writer Tahir Malik "Alvidobo bolalik" ("Goodbye childhood"). In it, the mental changes in the child's character are considered and studied from the point of view of time period. The article is based on the fact that the child's psyche changes over time, the time is expressed in line of the plot.

Keywords: Time, space, child image, character, plot, plot line, expression, mood, mental image, hero, tragedy, upbringing.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ВРЕМЕНИ И РЕБЕНКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ТАХИРА МАЛИКА "ПРОЩАЙ, ДЕТСТВО"

Аннотация

В статье анализируется произведение писателя Тахира Малика "Детство Альвидо". В нем психические изменения в характере ребенка рассматриваются и изучаются с точки зрения времени. Статья основана на том факте, что дух ребенка меняется с течением времени и времена представляется вместе с сюжетом.

Ключевые слова: время, место, образ ребенка, персонаж, сюжет, сюжетная линия, психическое состояние, психический образ, герой, трагедия, воспитание.

ТОХИР МАЛИКНИНГ "АЛВИДО БОЛАЛИК" АСАРИДА ЗАМОН ВА БОЛА ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

Аннотация

Мақолада ёзувчи Тоҳир Маликнинг "Алвидо болалик" асари таҳлил қилинади. Унда бола характеридаги руҳий ўзгаришлар замон нуқтаи назаридан қаралиб, тадқиқ қилинган. Бола руҳияти замон ўтиши билан ўзгаришга юз тутиши, замоннинг сюжет билан баравар ифода этилиб бориши мақолада асосланган.

Калит сўзлар: замон, макон, бола образи, характер, сюжет, сюжет чизиғи, руҳий ҳолат, руҳий тасвир, қахрамон, фожиа, тарбия.

Кириш. Бадий адабиёт пайдо бўлибдики, унинг энг муҳим унсурларидан бири бадий образ, характер ҳисобланади. Образлар, характерлар муаллиф нуқтаи назари, замон, маконга боғлиқ равишда турли шакл ва мазмунда намоён бўлади. Бадий асарда замон ва макон муаммоси адабиётшуносликда ўрганилган, тадқиқ этилган жиҳат бўлса-да, бу борада ҳали ўрганилиши керак бўлган жиҳатлар кўп.

- Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Замон ва макон муаммосини рус адабиётшунослигида Бахтин тадқиқ этган бўлса, ўзбек адабиётшуносликда профессор Узоқ Жўрақулов ёритиб берди.

"Бадий адабиётда намоён бўлувчи реал-тарихий замон, макон ҳамда инсонни идрок этиш жараёни секинлик билан, мураккаб кечмоқда. Макон ва замоннинг алоҳида хусусиятлари, шунга алоқадор ҳолатда, жанр йўналишлари ва бадий ифодалашнинг реал жиҳатлари инсоният қўлга киритган тарихий тараққиёт босқичлари билан боғлиқ ҳолда ўрганилмоқда"[1].

"Авантюр роман дунёси авантюр замон билан бошқарилади. Бу замон йил, ой, соат, дақиқалар билан эмас, "бир куни", "ўша куни", "бирдан", "шу пайт", "кутилмағанада" каби авантюр замон бирликлари билан ўлчанади"[2].

Аслида устоз олимлар назарда тутган бу қарашлар узоқ даврлар мобайнида яратилиб келган асарлар, йирик романлар, улардаги хронотип унсурларни ўрганишни назарда тутган бўлса-да, бу тушунчалар ниҳоятда долзарблиги боис бугунги замонавий адабиётга ҳам мос келади, деб ҳисоблаймиз.

- **Тадқиқот методологияси (Research Methodology).** Бадий адабиётда инсоннинг моҳиятини англаш, унинг ҳис-ғуйғу ва кечинмаларини ифодалаш бош омилардан биридир. Шундай экан, инсон руҳий олами тасвири адабиётда эскирмайдиган, муҳим масала бўлиб қолаверади.

Замонавий адабиётда инсон руҳиятини тасвирлаш муаммоси тобора кенг қўлам касб этиб бормоқда. Инсон барча жонзотлардан азиз-у муқаррам қилиб яратилган экан, унинг маънавий, руҳий қиёфаси доимо энг эътиборли ўринларда туради. Шу сабабли ҳам инсоннинг маънавий, руҳий қиёфаси тасвири бадий адабиётнинг муҳим омили сифатида эътироф этишимиз мумкин.

Ҳозирги ўзбек адабиётида бола образи акс эттирилган асарлар кўплаб топилади. Уларда бола характери турли макон, замонда, турлича шароитда гавдалантирилади. Яъни, замон, ижтимоий шароит бола образини тасвирлашда муҳим омилардан бири бўлиб хизмат қилади.

"Алвидо болалик" асари Тоҳир Малик ижодига алоҳида ўрин тутади. Асардаги асосий мавзу – ҳеч ким жиноятчи бўлиб туғилмайди, болани атроф-муҳит, жамиятдаги турли иллатлар жиноятчига айлантиради. Бу ҳақда адибнинг ўзи шундай дейди: "Мен ўсмирлар ва ёшларнинг жиноят кўчасига кириб қолаётганлигига бефарқ қараб туролмайман. Болалар ахлоқ тузатиш калонияларига ҳар борганимда юрагим эзилади. Озод, эркин яшаб, ўқиб, ҳунар ўрганадиган болалар бу ерга қандай тушиб қолдилар?! Наҳот жиноят олами уларга жозибали кўринса?! Мен жиноят оламини "Шайтанат", яъни шайтонлар етовидидаги зулмкорлар мамлақати деб

атаб, “Эҳтиёт бўлинг, жигарларим, бу кўчага якин йўламанг, боши берк бу кўчанинг адоғида фақатгина азобли, хорли ўлим топасиз”, – демок ниятида ёздим. Ёзганларимни огоҳлантириш деб қабул қилишларини истардим”, – дейди.

Дарҳақиқат, “Алвидо болалик” асари қахрамонларидан бири Қамариддин 14-15 ёшларга кирган ўсмир бола ҳаётнинг шафқатсиз зарбаларига эрта дучор бўлади. Ачинарлиси шундаки, унинг бу аччиқ қисматиға ўзи эмас, балки унинг қачонлардир ташлаб кетган отаси, бевафо, тайинсиз онаси сабабчи эди. Боланинг қалбида биринчи бор болалар уйида пастга уришлар, ҳақоратларга нисбатан исён уйғонади. Бу исён секин-секин ғазабга, ғазаб эса бора-бора нафратга айланади. Кўчада болалар уйида ўсаётган болаларни танийдиган одамлар уларни урушиб ҳайдаганда, ота-онаси бор бўлган тенгдошлари ирганиб четга итарганда ич-ичидан одамларга нисбатан нафрати ўсаверади ва бир куни онасининг ёнига келиб турадиган “амаки”ни ўлдириб қўйганини ўзи билмай қолади...

Зеро, келажакда яхши бир мутаҳандис, яхши бир шифокор ёки ўқитувчи бўлиши мумкин бўлган бир бола ўзгалар, тўғрироғи, катталар айби билан панжара ортида вояга етади. Ўсиб келаётган болани ниҳолга ўхшатадилар. Ниҳолга сув қуйиб туриш қанчалар зарур бўлса, болага ҳам меҳр, муҳаббат, яхши тарбия бериш ниҳоятда зарур. Бола – ўсмир олами катта эътибор талаб қилувчи кучдир. Улар табиатдаги, жамиятдаги ҳар бир ҳодисадан ўзига хос хулосалар чиқарадилар. Агар унинг бу хулосаси нотўғри бўлса, албатта, катталар томонидан тўғриланади. Ўсмирлик даврида бола маслаҳатга, дўстга, ширин сўзга доимо муҳтож бўлади. Агар у ширин сўз ва дўстликни ўз яқинларидан тополмаса, уни бегоналардан, кўчадан излайди.

Боланинг табиатида туғилган исён вақт ўтиши билан улғайиб боради. Ёзувчи мана шу кўрсаткич орқали замоннинг бола характери, унинг дунёқарашига таъсирини кўрсатади. Яъни бола кичик ёшида ундаги исён ҳали нафратга айланмаган, руҳиятида ортга қайтиш учун йўл бор эди. Аммо, унинг руҳиятини даволаш, уни тўғри йўлга солиш учун бирорга ҳам мураббий бўлмайди. Тарбия қилиши керак бўлган одамларнинг (отаси, онаси, етимхона тарбиячилари, кўчадаги қўшнилари) ё ўзлари тарбияга муҳтож, ё ортиқча уринишни истамас, ёки лоқайд эдилар. Бу орада вақт ўтади, ёзувчи вақтнинг ўтаётганини айнан рақамлар билан келтириб ўтирмайди (У.Жўрақулов таъбири). Бола улғайиб, етимхонадан чиқади ва онаси яшайдиган уйга боради. Мана шу сюжет орқали ёзувчи замон фонини чизиб беради. Айни вақтда китобхон ҳам вақт ўтаётганини сюжет орқали, боланинг қарашини, фикрларини ўзгаргани орқали билиб олади. Бола дастлаб онасини, одамларни ёмон кўрмасди. Улғайгани сари унга одамларнинг муносабатини англай бошлайди, англаган сари норозилик, исён, нафрат туйғулари ҳам улғайиб борди. Ўз-ўзидан аёнки, замон шакли бу ерда образ характеридаги эврилишларни юзага келтирди.

Психологлар ўсмирликни “...қарама-қаршилиқларга бой давр”, “кризислар (бухронлар), таназзуллар даври” деб ҳам атайдилар.

“Алвидо болалик” асари қахрамони Қамариддин тушқунлик руҳияти таъсирида аламзадалик туйғусига бўйсунди. У ҳеч қачон кўрмаган отаси ҳамда олифта, бепарво ва бевафо онасидан меҳр, эътибор топмаган, кўчага, безори ва чўнтакесарлар тўдасига бориб қўшилади. У шунчаки киссавурлик билан чекланмайди, чунки унинг қалбида кўмилиб ётган алам, нафрат одамлардан қасос олишга ундайверади. Натижада, қотилликка қўл уриб, қолган ҳаётини ҳам барбод қилади.

Шу ўринда боланинг махсус қамоқ мактабида ўқиётганида мактабнинг улар учун асло очилмайдиган катта, оғир, жигарранг дарвозаси тўғрисидаги ўриндиққа ўтириб ҳаёл сургандаги гапларини келтираемиз: “Ҳозир кўлимга милтик бериб бериб қўйишса-ю, дарвозадан отам билан онам кириб келса, шартта отардим. Ана ундан кейин ўзимни ҳам отиб юборишса майли. Йўқ, аввал суд бўлиши керак. Судда гапиришим керак. Боласини ташлаб кетган ота-онанинг жазоси шу, дейман. Тирик етимлар, ҳаммангиз аблаҳ ота-онангизни топиб отиб юборинг. Ёлғон гаплар тўқиб, уларни бир-бирингизга мактаб, яхши одам қилиб кўрсатманг, аямай отиб ташланг, дейман. Тирик етимларга милтик беришлар, дейман! Ана шундан кейин мени отишса ҳам майли!”[3]. Қамариддин шундай ўйлагани билан онасини ўлдирмайди. Қандайдир номаълум бўлган ички бир куч уни онага қўл кўтаришдан тўхтатиб туради. Аммо, бир куни уйига кўчадан ширакайф бўлиб келган болани онасининг ёнида ўтирган “отасининг дўсти”ни ўлдириб қўйишдан ҳеч қандай куч тўхтата олмайди.

Ҳеч бир фожиа асло тасодифан юз бермайди. Тасодифан бўлиб кўринган фожиа – бу сиртдан кўринган тайёр тасвирдир. Шу тасвирнинг пайдо бўлиши (юз бериши) учун эса узоқ тайёргарлик жараёни кечади. Фалсафада сабаб ва натижа тушунчаси бўлгани сингари бадий асарда ҳам ҳодисанинг юз бериш сабаби ва натижаси бадий ҳақиқат сифатида келтирилиши керак. Ёзувчи бу ўринда фожиа (натижа)га олиб келган ҳолат(сабаб)ни босқичма-босқич ёритиб беради. Яъни замон фони яққол кўриниб туради. Демак, замон энди сюжет чизиги билан барабар ҳаракатланади. Сюжет чизигидан қахрамоннинг улғайгани, фикрлаши ўзгаргани, энди аввалгидай ёлғиз эмаслиги, яъни атрофида ўзига ўхшаган “дордан қочган” болалар борлигини билиб олаемиз. Қамариддин ёмон хулқли онасининг ёнида, уни мунтазам камситган жамият ичида ўқик кўнгли билан ёлғиз эди. Уни тинглайдиган ва англайдиган одам йўқлиги боис кўчада безори ва ўғри болалар билан тез топишиб олди. Бу тўдада энди у ёлғиз эмасди, “ўзига ўхшаган ёлғизлар” олами айни муддао бўлди. Кейинги воқеалар жиноят олами чиркинликларини гавдалантириш билан давом эттирилади. Боланинг руҳиятидаги таназзул хуруж чўққисидан ўтиб бўлди. Энди уни тарбиялаш ҳар қимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Қалбидаги одамларга бўлган нафрат, кимдандир аламини олишга бўлган ёвуз интилиш аллақачон унинг ўзлигига айланиб қолди. Ниҳоят, уйга келди, онаси билан ўтирган “амаки”ни ўлдирди. Достоевский Раскольников қотилликни амалга ошириши учун қахрамонни узоқ вақт тайёрлайди, бунда қахрамон руҳан ўз-ўзини тайёрлайди. Раскольников кўп иккиланади, кўп бора журъат қилолмайди. Аммо Қамариддинда ўзини ўзи руҳан тайёрлашга, иккиланишга, журъат қилолмасликка ҳожат йўқ эди. Уни жамиятнинг ўзи, атрофидаги одамларнинг ўзи тайёрлаб қўяди. Замон фонидан юз беражак фожианинг сабаб ва натижаси ёритилади, далилланади.

Юкорида қахрамон тилидан келтирилган нутқда унинг қандай руҳият билан шаклланишини илғаш қийин эмас. Ёзувчи ана шундай оғир руҳий ҳолатни ёритади ҳамда шу ҳолатнинг шаклланишига сабаб бўлган омилларни ҳам бадий асослаб келтиради. Замон шакли бола образини ёритишда икки асосий вазифани бажаради: 1. Замон бола характери ни ёритишга хизмат қилган, яъни боланинг руҳиятидаги ўзгаришлар вақт ўтиши билан, йиллар давомида шаклланади. 2. Замон асар сюжети чизигига мос равишда намоён бўлади. Бу иккала ҳолатда ҳам замон тушунчаси асосий фон вазифасини бажариб, характер, образлар ва сюжет тасвирида ҳам замон ранги

хиралашмайди. Китобхон вақт ўтаётганини ҳис қилиб туради.

Бола ўзи билиб-билмай атрофдаги одамларга тақлид қилиб яшайди. У бошқалар билан бўлган ўзаро муносабатда ўзини англай бошлайди. Ўзининг кимгадир керакли ё кераксиз эканлигини ана шу муносабатлар найжасида тушуниб етади. Ёзувчи Тоҳир Малик бугунги замон боласи учун нақадар долзарб бўлган йирик муаммони қаламга олиб, ёритганки, унда болалар табиатида ҳар лаҳзада юз бериши мумкин бўлган руҳий

таназзулдан огоҳ этади. Айни замонда ҳам жамиятда ёлғиз қолиб, виртуал оламдан дўст ва шерик излаётган болалар бани башариятни хушёр бўлишга ундамоғи даркор. Умуман олганда, ёзувчи Тоҳир Маликнинг “Алвидо болалик” асари ўсмир болалар характери, уларнинг табиатидаги оғир руҳий кечинмаларни ёрқин тасвирлаб берган, қаҳрамон ва замон ходисасини уйғун ифодалай олган, жамиятда ёшларнинг руҳий тарбияси нақадар муҳим эканини образли кўрсата олган асардир.

АДАБИЁТЛАР

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975, стр. 234-235.
2. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Т.: Ф.Фулом НМИУ, 2015. – Б. 92.
3. Тоҳир Малик. Алвидо болалик. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2019.
4. Тоҳир Малик. Қуёшингиз ботмасин. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2017.
5. Тоҳир Малик. Умидимиз юлдузлари. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2016.